

EL PROBLEMA DEL CARÀCTER FONOLÒGIC O NO
DELS SONS AFRICATS [TS], [DZ], [Tʃ] i [Dʒ]

0. INTRODUCCIÓ

Un dels temes més debatuts dins de la fonologia catalana és el de la interpretació fonològica dels sons africats, que s'han tractat des de punts de vista diferents i amb argumentacions diverses.

Partint d'aquesta situació de desacord entre els lingüistes, el que ens proposem en aquest article és, en primer lloc, plantejar d'una manera succinta les diferents interpretacions que se n'han donat, per tal de tenir els elements necessaris per a analitzar els pros i els contres de cada una d'elles i, en segon lloc, poder arribar a la solució més correcta, coherent i adequada als fets estudiats. És a dir, hem de prendre partit en la polèmica i decidir-nos per la solució que creguem que pugui donar una resposta més adequada als fets lingüístics plantejats, tot justificant-ne el criteri seguit. Així, analitzarem el problema del caràcter fonològic o no dels sons africats [ts], [dz], [tʃ] i [dʒ], tot aclarint en cada cas si corresponen a fonemes simples o bé a la suma de dos fonemes.

1. ELS SONS AFRICATS [TS, DZ, Tʃ, Dʒ] TENEN VALOR FONOLÒGIC?

Així com en general hi ha unanimitat a creure que [ts] no és un fonema, sinó tan sols la realització de la suma dels dos fonemes /t/+s/, l'acord deixa d'existir per als altres tres africats, [dz, tʃ, dʒ].

1.1. Alarcos, 1953

El 1953 E. Alarcos Llorach presenta el sistema fonemàtic del català. En descriure el sistema consonàntic, analitza mitjançant la prova de la commutació els sons consonàntics que tenen valor fonològic i que, segons ell, són els següents: /p, b, m, f, t, d, s, z, n, l, r, ř, ʃ, ʒ, ɲ, λ, k, g/.¹ Però descarta el valor fonemàtic d'altres sons: el làbio-dental fricatiu sonor [v], els sons mediopalatals fricatiu [y] i africacat [ʝ], el bilàbio-velar fricatiu [w] i els africats [ts], [dz] alveolars i [tʃ], [dʒ] pre-palatals, «els quals són o bé realització del conjunt de dos fonemes (/t/+s/, /t/+z/; /t/+ʃ/, /t/+ʒ/), o bé variant "emfàtica" dels dos sons fricatiu corresponents (després de certes consonants o com a inicial absoluta)».² I tot seguit ho exemplifica, però no en diu res més. Per tant, en aquest primer article, Alarcos es limita a no concedir valor fonològic als quatre sons africats. Ara bé, a partir d'aquesta descripció del sistema consonàntic del català central s'enceta una polèmica entre diversos lingüistes, centrada en aquests sons.

1.2. Badia i Margarit, 1965 i 1968

El 1965 Badia reprèn el tema en un estudi de conjunt, *Problemes de la commutació consonàntica en català*, i hi torna a fer esment el 1968 en un altre article.³ No comentarem tot aquest llarg treball, *Problemes...*, sinó que ens centrarem en la part que anomena *Discussió*, en la qual tracta, entre altres, «el delicat problema de les sibilants».

1. Emilio ALARCOS LLORACH, *Sistema fonemàtic del catalán*, «Archivum», 3 (Oviedo 1953), ps. 135-146. Traduc. cat. dins *Estudis de lingüística catalana*, ps. 11-25.

2. ALARCOS, *Sistema fonemàtic...*, p. 17.

3. Antoni M. BADIA I MARGARIT, *Problemes de la commutació consonàntica en català*, «Boletim de Filologia», XXI (1962-63) (Lisboa 1965), ps. 213-335 i *Phonétique et phonologie catalanes*, dins *La linguistique catalane*. Colloque International organisé par le Centre de Philologie et de Littératures Romanes de l'Université de Strasbourg. Actes publiés par A. Badia Margarit et Georges Straka, Paris 1973, ps. 115-166 (text) i 167-179 (discussió). Aquests dos articles han estat reproduïts dins *Sons i fonemes de la llengua catalana*, Publicacions de la Universitat de Barcelona, Barcelona 1988, ps. 247-342 i ps. 15-66, respectivament (per al tema dels sons africats, cf. ps. 313-331 i 53-54, respectivament).

1.2.1. El so [ts]

Quant al so sord africac i alveolar, [ts], Badia arriba a la conclusió que no té caràcter fonemàtic, sinó que és la realització de la suma dels dos fonemes /t/ i /s/. Per a això observa que les oposicions a partir de [ts] són de «rendiment baix», i els exemples molt poc abundants: en posició inicial, hi ha la paraula *tsar* i derivats (*tsarina...*), però és evident que aquesta família de mots és estrangera a la nostra llengua. A més, la tendència dels parlants és eliminar aquesta *t* inicial i pronunciar *sar*. En posició interior, cita les paraules *potser* i *lletsó*, i algun altre exemple obtingut per fonètica sintàctica, com *et sent*, *et sembla*, etc. En aquests darrers exemples, no hi ha dubte que el parlant té consciència que es troba al davant de dues unitats fonològiques, i no d'una de sola. En el cas de *potser* i *lletsó* aquest fet no queda tan clar al primer cop d'ull, però si ens hi deturem, ens adonarem que *potser* és un compost de *pot* i *ser*, i que *lletsó* és un derivat de *llet*, amb la qual cosa es torna a fer palesa la presència de dues unitats fonemàtiques, /t/ i /s/. En posició final sí que són més nombrosos els exemples amb *ts*, però cal tenir present que «aquests casos són de plurals de noms acabats en *t* o de formes verbals de segona persona, que terminen en *-s*».⁴ Per tant, pel que fa als plurals, ho són de paraules que acaben en *t*, a les quals s'afegeix el morfema *-s*, distintiu del plural, com a *fet-fets*, *pit-pits*, *dit-dits*, *sot-sots*, etc. En el cas de les formes verbals de segona persona, es tracta de verbs amb consonant dental temàtica, que tenen *-ts* per a la 2a. persona, com *pot*s (tu), *admet*s, enfront de la 3a. persona, sense *-s*: *pot* (ell), *admet*, etc.

De totes aquestes diferents situacions Badia conclou que [ts] no existeix com a unitat fonològica, atès que en general és descomponible en els dos fonemes /t/ i /s/, o bé es confon amb el fonema /s/, en el cas de *tsar* (>*sar*) i derivats.

Pel que fa als altres tres sons africats analitzats, [dz, tʃ, dʒ], Badia defensa el seu caràcter fonemàtic.

4. BADIA, *Problemes de la commutació consonàntica...*, p. 313.

1.2.2. El so [dz]

Segons ell, «el so [dz] constitueix, per si sol, un fonema i..., com a tal, aquest fonema /dz/ és ja una “unitat mínima de so diferenciador”, i no és susceptible, doncs, d'ésser descompost en unitats més petites». I ho demostra a través de quatre fets:

«1) el “rendiment gairebé normal” de la commutació de /dz/ en català d'avui;

2) el fet que /dz/ sigui, per als qui parlen català, “unitat mínima de so diferenciador”, o sia que no és descomponible;

3) el so africacat [dz] en la llengua antiga;

4) la comparació amb el castellà i el francès.»⁵

1) Encara que [dz] no es troba mai ni en posició inicial ni en posició final de paraula, en interior de mot té un «rendiment gairebé normal», i cita una vintena d'exemples: *atzar, atzur, dotze, esbotzar, guitza, setze, tretze*, etc.

2) No és possible de trobar raons que justifiquin que [dz] s'ha de descompondre en dos fonemes, /d/ i /z/. I posa com a exemples els numerals *dotze, tretze* i *setze*, els quals no consten de cap element en la seva pronunciació que faci veure que [dz] s'hagi d'escriure amb *t* i *z*. I si aquests numerals es comparen amb *dos, tres* i *sis*, respectivament, tampoc no hi ha res que demostrï que [dz] és compost de dues unitats fonemàtiques /d/ i /z/.

3) En català antic hi ha dos casos de [dz], que s'han mantingut fins avui. L'un és el que ha donat paraules del tipus *dotze, tretze, metzina*, etc. L'altre és el dels arabismes que contenen [z] en posició intervocàlica, que s'ha convertit en el so africacat [dz], com en *agutzil, atzabeja, magatzem*, etc. A més, hi ha un tercer cas, el del sufix verbal *-itzar*, en la pronunciació del qual continua havent-hi vacil·lació entre [dz] i [z]: *organitzar, organitzar*. «Malgrat la relativa freqüència del sufix verbal *-itzar*, la igualació *-itzar=izar* (que, de fet, practica molta gent) no té prou de pes per a contrarestar tots els altres casos d'oposició *dz/z*. Però, fins en el cas que

5. BADIA, *Problemes...*, ps. 319-320.

això ocorregués, tampoc la reducció $dz > z$ no ajudaria l'usuari corrent de la llengua a fer-li veure que [dz] es compongui de /d/+ /z/.⁶

4) Es constata una correspondència constant entre el so [dz] en català, el so interdental sord [θ] en castellà i el dental sonor [z] en francès en mots equivalents. Així, *dotze* (cat.) / *doce* (cast.) / *douze* (fr.), etc. «La correspondència de [dz]/[θ]/[z] en mots de la mateixa procedència en les tres llengües fa veure, ara per un altre costat, la congruència de considerar /dz/ com una unitat fonemàtica de la llengua».⁷

D'aquests quatre fets acabats de glossar Badia dedueix que el so [dz] té entitat fonològica i que, per tant, no és descomponible en dues unitats diferents.

1.2.3. Els sons [tʃ] i [dʒ]

També aquests dos sons existeixen com a entitats fonemàtiques independents, segons Badia. I per demostrar-ho té en compte diversos aspectes.

En primer lloc observa les diferents posicions en què poden aparèixer els dos sons tractats. Així, en posició inicial de paraula /dʒ/ no es pot donar com a fonema, sinó tan sols com a realització emfàtica o dialectal de /ʒ/ inicial, i /tʃ/ hi apareix només en la paraula *txec* i en alguna altra emparentada amb aquesta, deixant de banda que també hi pot figurar com a realització emfàtica o dialectal de /ʃ/ inicial. En posició final, /dʒ/ no s'hi pot manifestar perquè, com a sonor que és, queda neutralitzat en el seu correlat sord, /tʃ/, igual com passa amb els oclusius i fricativs a fi de mot. Per contra, /tʃ/ hi és molt freqüent, ja que en aquesta posició esdevé l'arxifonema que neutralitza els tres fonemes /tʃ, dʒ, ʒ/. D'altra banda, cal tenir en compte que aquest arxifonema se sonoritza i esdevé [dʒ] sempre que li segueix una vocal o una consonant sonora. Per tant, la neutralització de /tʃ, dʒ, ʒ/ en posició final per l'arxifonema /Tʃ/ i la seva sonorització en [dʒ] en contacte amb un element sonor «fan veure com les circumstàncies articulatòries a la fi dels mots són en bona part determina-

6. BADIA, *Problemes...*, p. 323.

7. BADIA, *Problemes...*, p. 323.

des pel "decurs". En canvi, en posició interior trobem cada so com expressió d'allò més íntim que confereix la seva empremta a la significació dels mots, és allí on veiem l'abast significatiu (fonemàtic) dels sons». ⁸ I és que en posició medial els dos sons africats [tʃ] i [dʒ] tenen un rendiment completament normal, ja que cada un d'ells es pot oposar a d'altres sons. Exemples: *fatxa/faixa, cotxe/coixa; fatxa/faja, ratxa/raja; fetge/feixa, lletja/lleixa; assetjar/assajar, adjuntar/ajuntar; cotxera/cullera; catxa/canya; cotxe/coca; mitja/mica*, etc. (citats en els *Materials*).

Després de comparar el so [tʃ] en castellà i en català, i de fer veure que seria curiós que fos un sol fonema en castellà i la suma de dos en català, arriba a un punt que considera essencial, i és que el parlant no té cap element de judici que li faci veure que tant [tʃ] com [dʒ] són descomponibles en dos fonemes diferents. Per a demostrar-ho se serveix dels criteris ortogràfic i semàntic. Quant al primer, observa que les persones sense cultura escriuen sempre *ch* per tal de representar gràficament el so [tʃ], i no únicament quan una paraula coincideix en català i en castellà. També solen escriure amb *ch* qualsevol altre so palatal, sord o sonor, la qual cosa fa veure que el parlant poc culte no pensa que [tʃ] sigui la successió de /t/+/ʃ/, o que [dʒ] ho sigui de /d/+/ʒ/. Seguint el criteri semàntic, és fàcil adonar-se que no es poden establir relacions significatives entre paraules que continguin [tʃ] i [ʃ] o [tʃ] i [t], o bé [dʒ] i [ʒ] o [dʒ] i [d], per tant, no és possible d'arribar a la conclusió que [tʃ] és la suma de /t/+/ʃ/ i que [dʒ] ho és de /d/+/ʒ/. I cita exemples tals com: *fatxa ≠ faixa, cotxe ≠ coixa; butxaca ≠ butaca, botxi ≠ botí; assetjar ≠ assajar, metgi ≠ magí; fetge ≠ feta, petjar ≠ petar*, etc. Certament, entre els mots de cada parella no hi ha cap semblança o relació de significat, la qual cosa referma de nou la idea que [tʃ] i [dʒ] no són sons compostos de dues unitats, /t/+/ʃ/ i /d/+/ʒ/, respectivament.

Només existeix un cas en què aquests dos sons es poden descompondre, i és el que té lloc per fonètica sintàctica, és a dir, sempre que es trobin en contacte dues paraules, la primera de les quals acabi en [t] o [d] i la següent comenci en [ʃ] o [ʒ], respectivament. Però aquest fet no treu que la llengua tingui dos fonemes /tʃ/ i /dʒ/, és a dir, indescomponibles.

8. BADIA, *Problemes...*, p. 325.

1.3. Alarcos, 1979

Alarcos retorna a la qüestió dels africats el 1979⁹ i es reafirma en la postura defensada a *Sistema fonemàtic del catalán*, de manera que considera que «les africades no són unitats autònomes del sistema consonàntic català. Són o bé variants emfàtiques inicials de síl·laba dels fonemes sibilants, o bé resultat de la fusió de l'arxifonema /T/ i la sibilant que el segueixi en el decurs». ¹⁰ Per tal d'arribar a aquestes conclusions, parteix del fet que en català els sons fricatiu [s, z, ʃ, ʒ] poden aparèixer com a fonemes independents, cosa que fa suposar que els sons africats són exponent de la combinació successiva d'un fonema oclusiu i un de fricatiu. Els qui defensen la interpretació monofonemàtica d'aquests sons es basen en el fet que els africats s'oposen als sibilants tant en posició medial com final de paraula. Exemples: *potser/puçer, gats/gas, guitza/guisa, fatxa/faixa, vaig/baix, adjuntar/ajuntar*, etc. Ara bé, Alarcos observa que «el rendiment funcional d'aquesta suposada oposició és força baix» ¹¹ i per això prefereix considerar els africats com a grups difonemàtics. Les «aparents» oposicions entre africats i sibilants dels exemples acabats d'esmentar es poden deixar de contemplar com a oposicions distintives entre dos fonemes i reduir-les senzillament a la presència o a l'absència de l'arxifonema /T/. Alarcos refuta les raons per les quals Badia defensa la interpretació monofonemàtica de [dz, tʃ, dʒ], i exposa les que fonamenten la idea que aquests sons són grups de dos fonemes. En primer lloc, el criteri dels catalanoparlants és ben poc de fiar en força casos. Tampoc no es pot basar la interpretació monofonemàtica dels africats en l'observació que, en paraules que tenen el mateix significat, el castellà o el francès arriben a la mateixa solució que el català (*dotze, doce, douze*). Cal tenir molt present que el que passa en una llengua no ha de passar forçosament d'una manera calcada en una altra i, per tant, del fet que en castellà hi hagi el fonema /θ/ i en francès /z/ no és vàlid deduir que en català el so africacat [dz] sigui indescomponible.

9. ALARCOS, *De fonologia catalana: los sonidos africanos*, dins *Homenaje a Samuel Gili Gaya (in memoriam)* (Barcelona 1979), ps. 41-49. Traduc. cat. amb el títol *Els sons africats*, dins *Estudis de lingüística catalana*, ps. 33-45.

10. ALARCOS, *Els sons africats*, p. 45.

11. ALARCOS, *Els sons africats*, p. 35.

Alarcos retorna als molts exemples d'oposicions citats per Badia i fa una afirmació que creiem important: «... les commutacions entre [tʃ] i [ʃ], entre [dʒ] i [ʒ], entre [tʃ] i [t], etc., no asseguren ni desmenteixen el valor monofonemàtic de les africades»,¹² és a dir, no serveixen per a demostrar el caràcter monofonemàtic o difonemàtic dels africats. Ara bé, el que és cert és que hi ha oposició distintiva entre mots del tipus *potser/puçer, fatxa/faixa*, etc. El que cal veure és si l'element distintiu és en l'oposició dels africats, presos com a segments fònics unitaris, respecte als fonemes sibilants, o bé en la presència o absència de l'arxifonema /T/, quan li segueix l'element sibilant. Alarcos es decideix per la segona de les dues possibilitats, tenint en compte que existeixen d'altres commutacions, no citades per Badia, en què /T/ es pot oposar a d'altres unitats consonàntiques que poden donar-se davant dels fonemes fricatiu, com per exemple en parelles del tipus: *cotxera/corxera, petjar/penjar, metjar/menjar*, etc. Observa que en els segons exemples de cada parella els sons sibilants tant es poden pronunciar com a fricatiu que com a variants africades, [kurtʃérə]-[kurtʃérə], fet que demostra que els fonemes fricatiu es poden realitzar com a africats en trobar-se darrera de consonant. És a dir, aquest tret oclusiu que s'afegeix a la sibilant és un tret que apareix senzillament perquè es troba en contacte amb la consonant precedent. D'aquesta manera, amb la interpretació difonemàtica dels africats, Alarcos aconsegueix de fer una descripció més senzilla del comportament funcional dels fonemes analitzats, tot afirmant que «en català hi ha quatre fonemes sibilants..., /s, z, ʃ, ʒ/, possibles en totes les posicions sil·làbiques (llevat de les neutralitzacions de sonoritat en posició final) que presenten variants amb reforç oclusiu quan apareixen després de pausa o darrera de consonant»,¹³ o que poden anar precedits de l'arxifonema /T/.

1.4. Borràs, 1984

Borràs retorna a la polèmica sobre els sons africats, però des de la

12. ALARCOS, *Els sons africats*, p. 41.

13. ALARCOS, *Els sons africats*, ps. 44-45.

perspectiva del català occidental.¹⁴ En efecte, sembla especialment preocupat per analitzar en quines posicions dins de la paraula pot aparèixer el so fricatiu [ʃ] o bé l'africat [tʃ], i en quins casos hi ha coincidència en l'ús d'aquests sons comparant les variants occidentals amb les orientals. Així encapçala l'article esmentat: «La discussió a propòsit del valor fonemàtic de /ʃ/ i /tʃ/ ha fet córrer bastant de tinta, però, tot i amb això, hom no pot decantar-se plenament per cap de les dues teories més generals (fonemes independents, per una banda; al·lòfons d'un mateix fonema, per l'altra). Més encara si apliquem aquestes dues teories a qualsevol variant occidental del català».¹⁵ I tot seguit constata que en determinades posicions dins del mot aquests sons s'articulen d'una manera semblant en tot el domini lingüístic, mentre que en d'altres unes variants fan servir un so africat allà on la resta articula un so fricatiu.

Per a l'estudi d'aquests sons se cenyeix només a l'àmbit del mot, prescindint dels casos de fonètica sintàctica.

A continuació es pregunta si [ʃ] i [tʃ] tenen valor fonemàtic o bé són variants d'un únic fonema, i fa referència a les teories, antagòniques, defensades per Alarcos i per Badia, a les quals ja hem alludit. Així, mentre per a Alarcos aquests dos sons són variants d'un únic fonema, /ʃ/, per a Badia /ʃ/ i /tʃ/ són fonemes independents, i hi exposa els arguments defensats per cada un dels dos lingüistes.

Ensems, té en compte un altre estudi, *Quadres de fonologia catalana per a l'ensenyament de la lectura i l'escriptura*,¹⁶ que essencialment es basa en la teoria defensada per Alarcos, però en el qual es tenen en consideració, a més, tant l'ortografia com les diferents variants dialectals. Per contra, tant l'estudi d'Alarcos com el de Badia parteixen del català central. Per tant, mentre que Alarcos, per exemple, no pot descriure fenòmens com *xafarranxo*, pronunciat amb [ʃ] en la major part del català oriental, [ʃəfəˈɾaŋʃu], i amb [tʃ] en l'occidental, [tʃəfəˈɾaŋtʃo], sí que ho permet el llibre esmentat, *Quadres...*, precisament perquè té en compte les variants

14. Joan-Ramon BORRÀS, *A propòsit del valor fonemàtic de /ʃ/ i /tʃ/ dins Estudis en memòria del professor Sanchis Guarnier* (València 1984), ps. 47-52.

15. BORRÀS, *A propòsit...*, p. 47.

16. Marta MATA I GARRIGA i Josep M. CORMAND I MUÑOZ (Barcelona, Bibliograf, 1974).

dialectals. En aquest treball els autors estableixen una matriu sil·làbica per als fonemes consonàntics, en la qual consideren set posicions diferents, que abracen tant l'àmbit del mot com els fenòmens produïts per fonètica sintàctica. Doncs bé, Borràs, a partir de les diferències que es donen entre el català occidental i l'oriental pel que fa a les articulacions [tʃ] o [ʃ], se serveix d'aquestes posicions —prescindint de les que afecten la fonosintaxi—, per esbrinar si aquests dos sons són variants d'un sol fonema o bé de dos de diferents. Per exemple, a la paraula *xocolata*, pronunciada amb [tʃ] en català occidental i amb [ʃ] en la major part del català oriental, ¿se li poden assignar dos fonemes diferents, /tʃ/ i /ʃ/, segons les dues varietats dialectals esmentades? Per a això aplica els models d'Alarcos i de Badia a les posicions sil·làbiques proposades als *Quadres...* i en conclou que cap dels dos models no és convincent des del punt de vista valencià.

Proposa de considerar dos fonemes, /tʃ/ i /ʃ/, tant per a la posició intervocàlica com per a la posició final absoluta, que coincideixen en totes les zones dialectals: en posició intervocàlica, *cotxe* enfront de *guixar*; en posició final, *despatx* enfront de *guix*, i està d'acord, en aquest punt, amb Badia. Ara bé, el problema no rau aquí, sinó en les posicions inicial absoluta i interior postconsonàntica seguida de vocal, en les quals el català occidental articula [tʃ], mentre que l'oriental fa [ʃ]. «La solució més factible em sembla que és la formulació d'una neutralització de l'oposició /ʃ/ /tʃ/ en aquestes posicions, l'arxifonema resultant de la qual, /ʃ/, tindrà dues variants diatòpiques, [ʃ] i [tʃ], corresponents *grosso modo* a català oriental/ català occidental».¹⁷ I d'aquí arriba a la conclusió que en aquestes dues últimes posicions pot donar-se tant /ʃ/ com /tʃ/ —aquest últim sobretot en els castellanismes—, depenent del dialecte de què es tracti. Per tant, Borràs concedeix valor fonemàtic a ambdós.

1.5. *Mariner, 1987*

També Mariner fa al·lusió a la polèmica sobre els sons africats, tot i que la seva intenció no és tant la d'arribar a unes conclusions com la de revisar

17. BORRÀS, *A propòsit...*, p. 51.

les repercussions que pugui tenir a nivell teòric.¹⁸ Malgrat que s'inclina per una interpretació difonematista dels sons esmentats, es manté en el terreny de la no decisió, i suggereix com a possible una solució de «café per a tothom»: «ningú no s'hauria de posar les mans al cap si, segons la modalitat dialectal especialment estudiada en cada cas, aqueixes africades (o una només) resultessin ésser monofonemàtiques i, segons una altra modalitat, difonemàtiques».¹⁹ Però la qüestió és que en cap cas la llengua no hi perdria res. Per tant, el seu propòsit és el de referir-se a aquells aspectes de fonologia general afectats per les discussions sobre el problema dels africats. Per a això parteix de l'article de Martinet *Un ou deux phonèmes?*,²⁰ en el qual s'exemplifica la teoria, en bona part, amb la discussió de l'entitat fonològica de [tʃ] en castellà. Com que precisament un dels arguments de Badia a favor del monofonematisme d'aquest so és la comparació amb el castellà, Mariner fa veure que el seu tractament és diferent en ambdues llengües, aplicant-hi la commutació: mentre que en castellà només és commutable la segona part d'aquest so complex, [ótʃo]/[ótro], en català hi són commutables les dues parts. I d'aquí conclou que no es poden equiparar, sense més, fonemes que pertanyen a sistemes fonològics diferents. Ensenms, la consciència idiomàtica dels parlants tampoc no serveix per a abastar el caràcter de les unitats fonològiques, contestant així tant la postura d'Alarcos com la de Badia, contràries, però que tenen en comú el fet de recolzar en la suposada consciència fonològica del parlant, de la qual, segons Mariner, no sempre ens podem fiar.

A continuació explora les possibilitats que ofereix el concepte de la neutralització, aplicar a [tʃ] i [ʃ] i observa que aquesta es dona d'una manera quasi total a principi de paraula: «Ni tan sols pot fer estrany que en bona part del domini surti neutralitzada [l'oposició] al començ i més

18. Sebastià MARINER I BIGORRA, *Retrucos teòrics de la discussió sobre fonologia de tx/x i tʃ/ʃ*, dins *Estudis de llengua i literatura catalanes*, XIV, *Miscel·lània Antoni M. Badia i Margarit*, 6 (PAM, 1987).

19. MARINER, *Retrucos teòrics...*, p. 132.

20. André MARTINET, *Un o deux phonèmes?*, «Acta linguistica», Vol. I (Copenhagen 1939), ps. 94-103. Adaptat al castellà a *La lingüística sincrònica* (Madrid, Ed. Gredos, 1971), ps. 111-124.

aviat vàlida a tot arreu a la fi (per exemple, *mig=mix*).²¹ El problema consisteix a veure com cal sistematitzar la neutralització que té lloc entre dos fonemes i un de sol. Per a això proposa d'aplicar-hi el concepte de signe 0, tan emprat en la lingüística actual. És a dir, igual que en morfologia, «també els fonemes són ben capaços d'oposar-se no solament als altres de l'inventari, sinó també a l'absència de cadascun».²² Així, els difonematisistes poden explicar la neutralització entre [tʃ] i [ʃ] a principi de mot. Sigui la paraula *xic*, per exemple, que es realitzarà com a [tʃik] en el català occidental i al Camp de Tarragona, i com a [ʃik] en la major part del català oriental, amb el mateix significat.

Després insisteix en el fet que l'oposició entre dos fonemes, que serveix per a distingir dues paraules entre elles, no suposa l'establiment de cap relació entre el que significa un mot i l'altre. L'oposició fonològica és distintiva, mai significativa.

Pel que fa a la fonologia dialectal, Mariner pensa en la situació que fóra ideal, és a dir, que el sistema fonològic fos general a tots els dialectes d'una mateixa llengua, almenys quant a l'inventari dels fonemes. Però la realitat dels fets no és així, i cal admetre que hi pugui haver diferències, fins i tot en el sistema, entre els diferents dialectes d'una llengua. I d'aquí arriba a la conclusió que el *status* fonològic de [tʃ] i de [ʃ] no és el mateix en tot el domini català, sinó que depèn de la modalitat dialectal.

Tot seguit l'autor esbrina quina és l'entitat fonològica de [tʃ] i [ʃ], cerca la seva integració en el sistema. Cal analitzar quines relacions poden establir amb la parella de sons, [dʒ] i [ʒ], i també la relació entre els quatre sons palatals, [tʃ, ʃ, dʒ, ʒ], i els quatre alveolars, [ts, s, dz, z]. Pel que fa a la relació amb els sons corresponents, recorda que Lamuela assenyala la tendència que tenen els africats sons intervocàlics a realitzar-se com a geminats. Des d'una interpretació monofonemàtica, dins la geminació cal distingir una primera part, en la qual té lloc la tensió oclusiva d'un fonema, separada perceptiblement d'una segona, on es produeix la distensió africada, que és complexa i, per tant, ben diferent. Per exemple, la paraula *metge*, mentre es pronuncia amb l'africada en posició postconso-

21. MARINER, *Retrucs tèorics...*, p. 118.

22. MARINER, *Retrucs tèorics...*, p. 119.

nàtica: [méd-d3ə]. Per contra, des d'una interpretació difonemàtica, la geminació es pot prendre senzillament com a «repetició» dels elements simples corresponents. El que no queda explicat és per què els sons presenten una major tendència a la geminació.

Pel que fa als alveolars, ocorre aproximadament el mateix, l'africat sonor és més sovint geminat que no el sord, tot i que ho és menys que en el cas dels sons palatals.

Finalment, Mariner fa veure com els fets fonètics en la juntura entre paraules comporten un funcionament diferent, ja que s'hi donen casos i situacions que no són possibles en l'àmbit estricte del mot. És per això que conclou que la juntura no es pot fer servir com a argument per a defensar la postura difonematista, ni tampoc per a exceptuar la postura contrària, la monofonematista. Els fets de juntura cal considerar-los en capítol a part.

Mariner, per tant, no pren partit per cap de les dues postures indicades, tot i que li sembla trobar més arguments a favor de la interpretació difonematista dels sons africats.

1.6. Wheeler, 1977

Encara que, cronològicament, l'article que comentarem de Wheeler²³ és anterior al de Mariner, el tractem a continuació senzillament perquè el tema és enfocat des d'una perspectiva diferent de la dels altres treballs que hem analitzat, des de la gramàtica generativa, i per aquesta raó hem preferit de deixar-lo per al final d'aquesta petita *mise au point* sobre la polèmica entorn dels africats.

Wheeler es planteja la mateixa pregunta que hem vist formulada en els articles que acabem de comentar, és a dir, «els sons africats [ts], [dz], [tʃ], [dʒ], ¿han de considerar-se fonemes simples o s'han d'atribuir als grups /t-s/, /t-z/, /t-ʃ/ i /t-ʒ/, respectivament?».²⁴ I analitza les acti-

23. Max W. WHEELER, *Els fonemes catalans: alguns problemes*, «Els Marges», 9 (Barcelona 1977), ps. 7-22.

24. WHEELER, *Els fonemes catalans...*, p. 15.

tuds adoptades per Alarcos i Badia. Pel que fa a [ts], creu que els arguments de Badia són concloents. Quant als altres tres africats, n'observa la distribució: si es consideren monofonèmics, les restriccions a la distribució són anòmales, com, per exemple, la que exigiria que apareguessin només vocals davant dels fonemes unitaris /dz/, /tʃ/ i /dʒ/; per contra, si aquests sons es consideren difonèmics, les restriccions a la distribució passen a ser normals, perquè «corresponen a regles d'estructura morfològica que són part de la gramàtica del català ja per altres raons, per ex., la que diu que després d'un segment oclusiu inicial ha de seguir un segment [+vocàlic], o la que diu que /z/, /ʃ/ i /ʒ/ no apareixen en grups de més de dues consonants, i que si /ʃ/ i /ʒ/ estan precedits d'una consonant, aquesta és /w/ o [+coronal] (/l/, /n/, /r/, /t/, /d/))».²⁵

Wheeler refuta la idea defensada per Badia segons la qual no hi ha res que indiqui que [dʒ] sigui divisible en /t/+ʒ/ per raons morfològiques i cita alguns exemples que li permeten de demostrar el contrari, és a dir, que [dʒ] és un so compost: a partir de *mèdic*, *judicar*, *pedal* i *herètic* pot esdevenir més comprensible que *metge*, *jutge*, *petja* i *beretge* siguin descomponibles en *met-ge*, *jut-ge*, etc.

També cal introduir una regla que faci derivar sons africats a partir de /t/ o /d/ seguits de /s/, /z/, /ʃ/ o /ʒ/, tal com ja havia observat Badia en referir-se als casos de fonètica sintàctica. Així, Wheeler cita com a exemples: *potser*, *vuit cerveses*, *aquest zero*, *tornat ximple*, etc.

Per totes les raons esmentades, Wheeler és partidari de considerar els sons africats com a unitats compostes: «trobem concloents els arguments fonamentats en els fets de distribució, en la presència per altres raons d'una regla d'africació, i en l'avantatge d'un inventari fonemàtic més breu, considerant la simplicitat de la descripció fonològica total.»²⁶

25. WHEELER, *Els fonemes catalans...*, ps. 15-16.

26. WHEELER, *Els fonemes catalans...*, p. 17.

2. JUSTIFICACIÓ DEL CARÀCTER DIFONEMÀTIC DE [TS] I DEL CARÀCTER MONOFONEMÀTIC DE [DZ], [Tʃ] I [Dʒ]

Després d'haver presentat les diferents posicions mantingudes pels diversos lingüistes que han tractat la problemàtica dels sons africats, ens trobem en condicions de valorar-ne els resultats i de prendre partit en aquesta discussió. Ara bé, tal com es pot desprendre fàcilment de la lectura dels apartats anteriors, aquest és un dels temes més conflictius i més debatuts de la fonologia catalana, que possiblement no té una única solució vàlida. Amb això ens adonem que no sempre és fàcil de descriure els diferents fenòmens observats, i que sovint poden tenir més d'una interpretació. Alarcos ja mostra aquest tipus de dificultat precisament en l'article on tracta dels sons africats: «Quan es tracta d'establir el sistema fonològic d'una llengua, sol presentar-se disparitat en les opinions dels lingüistes quant al nombre de fonemes reconeguts i quant al caràcter i la combinació dels seus trets distintius. Poc importen aquestes divergències..., sempre que totes permetin de reconstruir les cadenes fòniques reals que simbolitzen i que aparegui reflectida amb claredat la funció dels elements discrets que es fan servir... Els problemes d'aquesta mena sorgeixen per la manera en què hom exposa les dades i no tant per la naturalesa dels fets fònics concrets».²⁷

Doncs bé, tot seguit sospesarem els inconvenients i els avantatges que trasllueix cada un dels articles comentats i intentarem d'arribar a alguna conclusió que sigui coherent, que quedi suficientment explicada i que permeti d'entendre possibles solucions diferents segons la variant dialectal de què es tracti.

De moment ens centrarem en el so [ts] i després en els altres tres africats, és a dir, els considerem per separat atès que el primer el prenem com a suma de dos fonemes i en canvi als restants, els conferim valor fonològic.

27. ALARCOS, *Els sons africats*, p. 33.

2.1. El caràcter difonemàtic de [ts]

Tal com ja hem insinuat, sembla que hi ha unanimitat a creure que el so [ts] és compost dels dos fonemes /t/+/s/.

Alarcos tracta aquest so [ts] juntament amb els altres africats precisament perquè confereix valor difonemàtic a tots quatre africats. De fet és Badia qui analitza en detall el comportament i la distribució d'aquest so i arriba a la conclusió que no es pot considerar com a monofonemàtic, com un sol fonema, i en dóna raons que han estat prou convincents per als lingüistes que han abordat posteriorment aquesta polèmica. Així, tant Mariner com Wheeler remetem a les conclusions exposades per Badia. No deixa de ser significatiu que aquest últim prengui per difonemàtic el so [ts], quan és partidari i defensor de la teoria monofonemàtica. Si és així és perquè en aquest cas ben difícilment és defensable la posició contrària. En efecte, la majoria dels contextos on apareix [ts] s'explica per raons morfològiques com a /t/+/s/ o com a /d/+/s/. Així, tots els substantius i els adjectius acabats en *-t* presentaran la forma *ts* en constituir-ne el plural, i els verbs amb consonant dental temàtica formaran la segona persona del singular del present d'indicatiu també en *-ts*. Exemples de substantius: *pit-pits*, *gat-gats*; exemples d'adjectius: *petit-petits*, *pelut-peluts*; exemples de verbs: *poder-pots*, *admetre-admets*, etc.

En posició inicial ja hem vist que Badia cita com a exemples paraules que són estrangeres a la nostra llengua, com *tsar* i derivats. En posició interior tan sols fa referència a *potser*, compost de *pot* + *ser*, i a *lletsó*, derivat de *llet*.

Sembla prou evident que [ts] no existeix com a unitat fonològica ja que, llevat d'alguna excepció, és descomponible en els dos fonemes /t/ o /d/ i /s/. Per tant, considerem concloents els arguments de Badia i no hi insistim més.

2.2. El caràcter monofonemàtic de [dz], [tʃ] i [dʒ]

En el cas dels altres tres africats, [dz], [tʃ], [dʒ], la cosa no és tan clara i evident, i per aquesta raó hi ha defensors del seu caràcter difonemàtic

enfront dels qui advoquen a favor de la seva naturalesa monofonemàtica, tal com es pot deduir dels diferents comentaris dels articles que acabem de sintetitzar.

2.2.1. Necessitat de tenir en compte les variants dialectals

És natural que en una situació polèmica hi hagi arguments a favor i en contra de cada una de les dues postures esmentades. Es tracta de veure quina de les dues pot ser més coherent i ensems ens permeti d'explicar no solament el que ocorre en el català central, sinó també en els altres dialectes i, en especial, en català occidental, en el qual els fenòmens d'africació són molt més freqüents que en l'oriental. Creiem que aquest aspecte és important, en part perquè ha estat força oblidat. Recordem que Alarcos es basa, a plena consciència, tan sols en el català central: «Aquí ens proposem de determinar amb més de detall el sistema fonemàtic del català, cenyint-nos a la seva varietat central, que és la base de la llengua literària».²⁸ Badia també se centra quasi exclusivament en aquest dialecte, tot i que fa petites incursions en d'altres, quan li és convenient: «El nostre camp és el català oriental, sobretot en la seva concreció barcelonina, tot recurrent, però, a solucions dialectals en alguns pocs casos, en els quals no arribàvem a trobar cap exemple adequat en el parlar de Barcelona».²⁹ Wheeler se cenyeix igualment al català estàndard, tal com ell l'anomena. Per contra, Borràs planteja el tema des de l'òptica del català occidental atès que és de València, tot demostrant que tant el model d'Alarcos com el de Badia no són suficientment convincents si s'apliquen al cas del valencià. Mariner, que és del Camp de Tarragona, on determinats trets coincideixen amb els del català occidental, també considera les variants dialectals. No deixa de ser significatiu que, segons la seva procedència geogràfica, uns autors o altres considerin el català central com el model de llengua a seguir o bé, al contrari, tinguin en compte les altres modalitats dialectals. Per tant, el fet d'intentar de presentar una visió dels africats que tingui present les princi-

28. ALARCOS, *Sistema fonemàtic del català*, p. 13.

29. BADIA, *Problemes...*, p. 253.

pals variants dialectals pot ajudar a fer decantar la balança cap a la teoria difonemàtica o, per contra, cap a la teoria monofonemàtica, tal com anirem veient, tot i que, evidentment, hi han de confluïr d'altres factors que corroborin una o altra teoria.

2.2.2. *Eliminació de criteris externs: la consciència lingüística i la comparació amb d'altres sistemes fonològics*

D'antuvi, hem d'eliminar els criteris externs, que no depenen del propi sistema fonològic, utilitzats per més d'un lingüista. Recórrer a la consciència dels parlants, tal com fan Alarcos o Badia, malgrat que sigui per a defensar postures contràries, no és gaire vàlid, i pot conduir a situacions més o menys equívokes. Alarcos recorre a la consciència fonològica dels parlants per tal de defensar el difonematisme, tot i ser referit a un aspecte diacrònic: «...tal sonido palatal –[tʃ]– se representó –s.XII– con dígrafos como *tx*, esto es [t]+[ʃ]. También demuestra esto que en el sentimiento de los hablantes [tʃ] no funcionaba como unidad, sino como realización de dos unidades fonológicas sucesivas /t/+/ʃ/». ³⁰ Nogensmenys, cal dir, a favor d'Alarcos, que en l'article comentat *–Els sons africats–*, ha canviat de parer i s'adona que hom no es pot fiar d'aquest aspecte: «Per apuntalar la interpretació monofonemàtica Badia addueix especialment el criteri del sentiment “dels qui parlen català” i la confrontació amb les correspondències que ofereixen l'espanyol i el francès. Així i tot, no es pot afirmar que el recurs al sentiment del parlant sigui sempre gaire fiable». ³¹ D'altra banda, Badia se serveix d'aquesta mateixa consciència del parlant per a defensar el monofonematisme, és a dir, just la postura contrària a la d'Alarcos: «... l'usuari corrent de la llengua no té, dins la seva commutació quotidiana dels sons del català, cap element de judici que li permeti de veure que l'africada *tx* és descomponible en dos fonemes: /t/+/x/; i igualment li succeeix amb *tj*, que tampoc no pot entendre com a descomponible en dos

30. ALARCOS, *Algunas consideraciones sobre la evolución del consonantismo catalán*, dins *Estructura e Historia. Miscelánea homenaje a A. Martinet* (La Laguna 1958), pp. 47-65. La citació és extreta de la p. 33.

31. ALARCOS, *El sons africats*, p. 39.

fonemes: /t/+/j/. Apliquem, de moment, el criteri ortogràfic: les persones sense cultura o que no saben gens d'escriure català, no escriuen mai sinó *cb* per a representar la [tx] catalana...; hem adduït aquest cas, veritablement típic, per a fer veure com l'usuari sense prejudicis no pensa, de fet, que *tx* sigui la successió de /t/+/x/, ni que *tj* ho sigui de /t/+/j/.³²

D'aquestes citacions podem concloure que és aconsellable de deixar de banda la consciència lingüística dels parlants, massa subjectiva i, per tant, inductora de punts de vista contraris.

Un altre criteri també extern és el de la comparació del sistema fonològic català amb el del castellà o bé del francès. El que passa en una llengua no ha de passar d'una manera forçosa i obligatòria en una altra. Per tant, tampoc no és vàlid fer una translació automàtica d'un fet de llengua en un sistema a un altre de diferent. Però Badia recorre a aquest argument per justificar novament el caràcter monofonemàtic de [tʃ], tot i que s'adona que aquest és un argument exterior. Parteix del fet que en castellà [tʃ] és acceptat com a fonema de la llengua, i que és indescomponible. I d'aquí infereix que seria curiós, i fins i tot massa curiós, que paraules comunes a les dues llengües s'haguessin de transcriure diferentment des del punt de vista fonològic. Així, mots castellans com *bocha*, *coche*, *despachar*, etc. tindrien un sol fonema /tʃ/, mentre que els equivalents catalans *botxa*, *cotxe*, *despatxar*, etc., tindrien dos fonemes: /t/+/ʃ/. En realitat, ell mateix preveu una possible objecció, i és que: «...en castellà no es pot descompondre la *cb* en /t/+/x/ (simplement perquè avui el so fricatiu palatal de *x* no hi existeix), mentre que, en català, la *tx* seria fàcilment descomponible en /t/+/x/, ambdós sons (i fonemes) habituals (i indiscutits) de la llengua. Però a això creiem que cal replicar amb el concepte d'"integració", tal com l'ha fet veure André Martinet: precisament l'existència del fonema /x/ i del seu paral·lel sonor /j/ en català és una de les bases per a admetre les africades corresponents /tx/ i /tj/». ³³

Aquest punt és important, i cal anar alerta perquè s'hi barregen dos criteris completament diferents: el de la comparació amb el sistema fonològic castellà és d'ordre extern, tal com fa veure el mateix Badia; per contra,

32. BADIA, *Problemes...*, ps. 327-328.

33. BADIA, *Problemes...*, ps. 326-327.

el d'«integració» en el sistema és d'ordre intern, sistemàtic, tal com analitzarem una mica més endavant. Ara l'únic que volem recalcar és que no es pot salvar una objecció fent servir un criteri de natura massa diferent. Si el concepte d'«integració» pot servir com a argument per a justificar que [tʃ] remet a un sol fonema i no a dos, llavors no hi ha cap necessitat de recórrer a la comparació amb el que passa en castellà.

2.2.3. Avantatges i inconvenients de la teoria difonemàtica de [dz], [tʃ] i [dʒ]

La teoria difonemàtica dels tres africats [dz, tʃ, dʒ] és defensada bàsicament per Alarcos i per Wheeler; quant a Mariner, ja hem dit que també s'hi decanta.

Un dels avantatges més grans de no considerar fonemes les realitzacions [dz, tʃ, dʒ] és que d'aquesta manera el sistema fonològic és més simple pel fet de ser més reduït, objectiu al qual sempre s'ha d'aspirar. És a dir, si hem quedat que [ts] és acceptat unànimament com a difonemàtic, la major simetria en el sistema s'obté no prenent per fonemes els tres africats restants, sinó com la suma de /d/+ /z/ en el cas de [dz] o bé de /t/+ /ʃ/ per a [tʃ] o de /t/ o /d/+ /ʒ/ per a [dʒ]. Ara bé, aquest és només un aspecte de la qüestió. No hem d'oblidar que tant Alarcos com Wheeler restringeixen el seu camp d'observació i d'estudi al català central, però es presenten problemes de distribució que no queden resolts si fem extensives les seves conclusions a d'altres dialectes. En efecte, ja hem vist que Alarcos tracta de la mateixa manera els quatre africats, o sia, com la suma d'un fonema oclusiu dental i un de fricatiu alveolar o palatal, i que cita casos en què els africats «semblen» oposar-se als fricativus tant en posició medial com final de paraula: *potser/pucer, gats/gas, guitza/guisa, fatxa/faixa, vaig/baix*, etc. Amb tot, constata també que el rendiment funcional d'aquestes oposicions és força baix i, per tant, en lloc de prendre en consideració aquestes «aparents» oposicions, és partidari de reduir-les a la presència o a l'absència de l'arxifonema /T/, és a dir, /T/+ /s/, /z/, /ʃ/ o /ʒ/. Així les coses, i per tal d'explicar els casos d'africació després de pausa o bé darrera de consonant, ho fa prenent-los com a variants «emfàti-

ques», és a dir, amb reforç oclusiu. Ara bé, el que afirma pel que fa a aquest punt pot ésser vàlid en el català central, però no en l'occidental. Considera que amb la interpretació difonemàtica esdevé més senzilla la descripció fonològica tractada. Fins aquí hi estem d'acord, ho acabem de constatar. Però a continuació justifica aquesta senzillesa en la descripció per raó de la distribució molt defectiva dels hipotètics africats: «...inexistents a inicial de significat i de síl·laba darrera de consonant, i només possibles entre vocals i —neutralitzacions a part— a final de significat...».³⁴ Repetim que aquesta constatació serveix si ens limitem al català central, però deixa de ser vàlida si tenim en compte el català occidental, en el qual la distribució dels africats és, precisament, molt menys defectiva. ¿Té gaire sentit considerar «emfàtica» una pronunciació que, en català occidental, és *sempre* africada? Una variant emfàtica s'explica només i precisament per contrast amb una altra que no ho és. Aquest fet el deixa ben palès Borràs en el seu article comentat: «La pronúncia valenciana de /ʃ/ interior postconsonàntica és [tʃ]. Alarcos no tracta aquesta posició però, de tota manera, és fàcil desprendre del seu model que, almenys per al català central, que pronuncia [ʃ] i, de vegades [tʃ], aquesta darrera pronúncia la deu considerar emfàtica, de la mateixa manera que *poc ximple* o *del xarop*. El cas de la pronunciació general del valencià [tʃ] també podria ésser considerada emfàtica, *amb totes les reserves que suposaria una pronunciació que sempre fos emfàtica*».³⁵ La situació en posició inicial és similar: «Ex.: *xocolata*: la pronúncia valenciana de [ʃ] en posició inicial absoluta és [tʃ], tret d'alguns casos de [ʃ]... En aquesta posició sembla molt difícil d'explicar [tʃ] com a suma de /t/+ /ʃ/, ni tampoc com a variant emfàtica de /ʃ/, ja que [tʃ] no va precedit de cap altre so...».³⁶

Amb aquestes dues citacions de Borràs ens adonem que l'explicació de la presència de l'africada com a variant emfàtica de la fricativa en posició inicial després de pausa o en posició postconsonàntica no serveix si deixem de limitar-nos al català central. I Wheeler, que concedeix molta importàn-

34. ALARCOS, *Els sons africats*, p. 44.

35. BORRÀS, *A propòsit...*, p. 50. El subratllat és nostre.

36. BORRÀS, *A propòsit...*, p. 49.

cia als fets de distribució, peca del mateix. Si en occidental es pronuncia sempre [tʃik], amb l'africada, no es pot parlar de variant emfàtica. I a més, com es justifica [kót-ʃə], [plád-ʒə] i, amb més raó encara, en posició final, [mít-ʃ], [mərét-ʃ], etc.?

La simplicitat, a la qual alludíem suara, no sempre passa per reduir els fonemes d'una llengua a base d'eliminar-ne els considerats «hipotètics», sinó per buscar la màxima coherència en l'explicació. Si, tenint en compte les principals variants dialectals, es pot arribar a una solució d'un major abast, cosa que no vol dir forçosament que hagi de ser unitària, ens sentim en l'obligació de fer-ho. En definitiva, podem dir que en català occidental i en alguna zona del català oriental —en el Camp de Tarragona, concretament—, la distribució dels africats és diferent que en la major part del català oriental, i que hi tenen un rendiment més gran, en especial [tʃ], que apareix en posició inicial, postconsonàntica i final precedida de consonant, ultra en les posicions medial i final absoluta, en les quals es dona l'oposició africada/fricativa: *cotxe/coixa*, *mig/mix*, etc., que és comuna a tot el domini català.

Una altra raó que esgrimeix Alarcos per tal de defensar la teoria difonemàtica és que els fricatus sibilants [s, z, ʃ, ʒ] poden donar-se com a fonemes independents i, per tant, els sons africats es poden entendre com la combinació d'un fonema oclusiu i un d'aquests sibilants. Però cal no oblidar dos aspectes que detallarem en referir-nos a la teoria monofonemàtica: d'una banda, cal buscar la major coherència possible de les unitats dins del sistema, és a dir, veure fins a quin punt poden existir correlacions del tipus: [tʃ: ʃ :: dʒ: ʒ], etc., encara que no es pugui arribar a una cohesió perfecta, atès que [ts] és difonemàtic. D'altra banda, la freqüència d'ús també ajuda a ascendir a la categoria de fonemes aquelles unitats que s'hi veuen implicades. Per consegüent, tant la recerca de la coherència esmentada com la freqüència d'ús van a favor de la teoria monofonemàtica, tal com veurem tot seguit.

A mena de colofó d'aquest apartat, presentem un quadre on col·loquem cada un dels africats en les diferents posicions en què pot aparèixer, cenyint-nos a l'àmbit del mot. Així en veurem llur distribució d'una manera gràfica, cosa que ens permetrà de ressaltar-hi les dificultats que hi pot tenir el fet de cenyir-se a la teoria difonemàtica. Ara per ara presentem

la situació en el català central, tenint en compte que els defensors d'aquesta teoria, Alarcos i Wheeler, es basen exclusivament en aquesta modalitat dialectal:

Distribució sil·làbica	/t/ + /s/	/d/ + /z/	/t/ + /ʃ/	/d/ + /ʒ/
1. Posició inicial absoluta	∅ (tsar...) [t-sár]	∅	∅ (txec...) [t-ʃék]	∅
2. Posició intervocàlica	pot-ser [put-sé] llet-só [læt-só]	at-zar [əd-zár](?) dot-ze [dód-zə](?)	cot-xe [kót-ʃə](?) despat-xar [dæs-pət-ʃá](?)	met-ge [méd-ʒə](?) mit-ja [míd-ʒə](?)
3. Posició postconsonàntica seguida de vocal	∅	∅	∅	∅
4. Posició final absoluta	tot-s [tót-s] pit-s [pít-s] admet-s [ədmet-s]	∅	mig [mít-ʃ](?) despat-x [dəspát-ʃ](?)	∅

Fig. 1. Distribució sil·làbica dels africats pel que fa a la teoria difonemàtica, cenyida al català central, segons Alarcos i Wheeler.

Quant a /t/+s/ ja hem dit que queda clar el seu caràcter difonemàtic.

Pel que fa als altres tres africats, no deixa de resultar estranya la partió entre els dos elements que componen el grup africacat. Com s'expliquen casos com [əd-zár], [dód-zə], [kót-ʃə], [plád-ʒə] i, encara més, [mít-ʃ] o [dəspát-ʃ]? El mateix Wheeler és conscient d'aquesta dificultat: «... Potser

valdrà la pena d'indicar que l'argument a favor de la solució difonemàtica és menys fort en el cas de [tʃ] i [dʒ] que en el cas de [ts] i [dz]. Car mentre /-tz/ final de morfema està subjecte a l'epètesi de [ə] per la regla normal, /-tʃ/ i /-tʒ/ no sempre estan seguits d'una vocal, tot i que l'exigeixen els altres casos de /-Cʃ/ i /-Cʒ/». ³⁷

En el cas de /d/+/ʒ/, ja hem vist que Wheeler replica l'argument monofonemàtic defensat per Badia tot aportant com exemples *metge*, *jutge*, *petja* i *heretge*, en els quals el grup [dʒ] presenta indicis que és divisible per raons morfològiques, si relacionem aquests mots amb *mèdic*, *judicar*, *pedal* i *herètic*, respectivament. Tanmateix, ens preguntem fins a quin punt són vàlids aquests exemples, llevat de *petja-pedal*. En efecte, *mèdic*, *judicar* i *herètic* són cultismes, amb la qual cosa és si més no dubtós que puguin esdevenir del tot comparables. I, encara que consideréssim vàlida aquesta comparança, fins a quin punt és significatiu un fet que té tan pocs representants? Com s'expliquen els altres mots que contenen [dʒ], com *mitja*, *platja*, *fetge*, *viatge*, etc.?

Per últim, què passa si hi incorporem la distribució dels africats en català occidental?

Hem de veure si la teoria monofonemàtica pot contribuir més a aclarir totes aquestes qüestions plantejades i resoltes d'una manera que no ens sembla prou convincent.

2.2.4. Avantatges i inconvenients de la teoria monofonemàtica de [dz], [tʃ] i [dʒ]

La teoria monofonemàtica d'aquests tres africats és defensada per Badia des del català central, i per Borràs —que se centra solament en [tʃ] i [ʃ]—, des de l'occidental, el qual hi aporta alguns aspectes nous, precisament perquè n'eixampla el camp d'estudi.

Un dels inconvenients que ofereix aquesta teoria és que, en incorporar /dz, tʃ, dʒ/ com a fonemes de la llengua, l'inventari fonemàtic esdevé més ampli i, en conseqüència, la tendència cap a la simplicitat a la qual ha d'aspirar tota descripció fonològica queda minvada. Ensenms, el sistema

37. WHEELER, *Els fonemes catalans...*, p. 17.

consonàntic perd en equilibri. Efectivament, si considerem que les realitzacions [dz, tʃ, dʒ] ho són de fonemes unitaris, i no de grups de fonemes, no és possible d'assolir l'equilibri que existiria si [ts] també es pogués tractar com a fonema. Però això ja hem vist que queda descartat, sense discussió. En canvi, seguint la teoria difonemàtica, tots quatre africats tenen el mateix tractament, atès que són la suma d'un fonema oclusiu i d'un dels fricativus alveolars o palatals, amb la qual cosa s'afavoreix una major harmonia en el sistema.

Badia, en fer la consideració global de les sibilants, és ben conscient de la manca de l'esmentat equilibri: «El fet que en la majoria de casos les oposicions són d'un "rendiment normal", i que en cap cas no manquen del tot, aviat ens duria, sembla, a establir unes correlacions paral·leles perfectes, tant a base de cada so amb la seva parella immediata, com de cada parella en relació amb totes les altres. Així, el català posseiria un "sistema ideal" de les vuit sibilants, que arrencaríem segons aquesta figura [un cub]... Nogensmenys, el magnífic cub de les vuit sibilants no sembla pas ésser, en el català d'avui, una realitat des del punt de vista funcional i significatiu...».³⁸

Amb tot, malgrat que [ts] trenca un hipotètic equilibri de les sibilants, ens sembla més coherent de considerar com a fonemes /dz, tʃ, dʒ/, cosa que permet, encara que només sigui en part, precisament el que pretén Badia, és a dir, buscar les màximes relacions i correlacions possibles entre totes i cada una de les sibilants i, d'aquesta manera, donar més cohesió al sistema. Només cal recordar l'enorme quantitat d'oposicions que cita Badia a *Problemes...* En canvi, Alarcos argumenta el contrari, cosa que fa guanyar el sistema en simplicitat, però perd en cohesió. Sospesant els pros i els contres d'aquesta situació, ens hem de preguntar quin d'aquests dos aspectes pot tenir un pes més gran de cara a aportar més llum a la problemàtica dels africats. Atès que en aquest cas el principi d'harmonia en el sistema li fa perdre cohesió, ens inclinem per l'obtenció d'uns majors lligams relacionals entre les unitats fonològiques, i això s'aconsegueix en més gran mesura amb la teoria monofonemàtica, a base de commutar africats per fricativus: *cotxe/coixa, assetjar/assajar*, etc.

38. BADIA, *Problemes...*, ps. 311-312.

Però encara hi ha més. En referir-nos a la teoria difonemàtica hem constatat que no permet d'explicar prou satisfactòriament el que ocorre en d'altres zones dialectals fora de la del català central. Borràs hi aporta nous aspectes des de la teoria monofonemàtica, introduint la comparació entre [ʃ] i [tʃ] quant a llur distribució, ja que és diferent en català occidental, en el qual, per exemple, [ʃ] inicial del català oriental hi és pronunciat sempre [tʃ]. I el mateix ocorre en posició interior postconsonàntica seguida de vocal. En posició intervocàlica i final, en les quals tant pot aparèixer [tʃ] com [ʃ], encara esdevé més difícil d'aplicar el model d'Alarcos, és a dir, considerar [tʃ]=/t/+/ʃ/. D'altra banda, el model de Badia explica les posicions intervocàlica i final per commutació. Exs.: *cotxe/coixa, mig/mix*. Però deixa sense resoldre d'una manera convincent per als altres dialectes la posició inicial absoluta, igualment pel fet de cenyir-se al català central. La posició interior postconsonàntica, ni tan sols l'esmenta. A la síntesi de l'article de Borràs ja hem vist que com a solució proposa la formulació d'una neutralització de /ʃ/ / /tʃ/ en les posicions inicial i interior postconsonàntica. A l'arxifonema resultant, /ʃ/, li confereix dues variants diatòpiques, [ʃ] i [tʃ], que corresponen aproximadament a català oriental i a català occidental.

De tot el que acabem d'exposar es desprèn que la teoria monofonemàtica comporta un inventari de fonemes més ampli, però com a contrapartida la cohesió de les diferents unitats és més gran i, ensems, permet d'explicar la seva distribució no solament en català central sinó a la resta del domini català.

A continuació, tal com hem fet per a la teoria difonemàtica, presentem un quadre equivalent a aquell, però des de la perspectiva monofonemàtica, per tal d'observar-ne gràficament les diferències. De moment, seguint la teoria exposada per Badia, ens basem en el català central; a continuació oferirem dos esquemes més: en el primer afegirem els fonemes fricatiu palatals, /ʃ/ i /ʒ/, per tal de veure en quins casos hi ha oposició fonològica i en quins no, respecte a /tʃ/ i /dʒ/ i, finalment, en presentarem un altre en el qual compararem la distribució i l'oposició d'africats i fricatiu en català oriental i occidental.

Distribució sil·làbica	/t/ + /s/	/dz/	/tʃ/	/dʒ/
1. Posició inicial absoluta	∅ (tsar...) [tsár]	∅	∅ (txec...) [tʃék]	∅
2. Posició intervocàlica	pot-ser [put-sé] llet-só [læt-só]	atzar [ədzár] dotze [dódzə]	cotxe [kótʃə] despatxar [dəspətʃá]	metge [médʒə] mitja [mídʒə]
3. Posició postconsonàn- tica seguida de vocal	∅	∅	∅	∅
4. Posició final absoluta	tot-s [tót-s] pit-s [pít-s] admet-s [ədmét-s]	∅	mig [mítʃ] despatx [dəspátʃ]	∅

Fig. 2. Distribució sil·làbica dels africats pel que fa a la teoria monofonemàtica, cenyida al català central, segons el model de Badia.

El primer que ressalta en aquest quadre, respecte al que reflecteix la teoria difonemàtica, és la separació entre l'africat alveolar sord, compost de dos fonemes, i els altres, els quals són tots tres fonemes unitaris. Per tal de visualitzar-ne la diferència, posem una doble barra de separació entre el primer i els restants africats i, a més, expressem gràficament el difonematisme del primer indicant la suma de les dues unitats que el componen, /t/+ /s/, enfront del monofonematisme de les altres, cada una de les quals és considerada un sol fonema i, per tant, indivisible.

Tot seguit oferim un altre esquema, encara restringit al català central, en el qual afegim els dos fonemes fricatiu palatals, /ʃ/ i /ʒ/, per tal

d'observar en quines posicions dins de la paraula es troben en relació d'oposició amb els respectius africats, és a dir, amb /tʃ/ i /dʒ/:

Distribució sil·làbica	/t/ + /s/	/dz/	/tʃ/	/ʃ/	/dʒ/	/ʒ/
1. Posició inicial absoluta	∅ (tsar...)	∅	no oposició ∅ ((txec...) ≠ xec)	xicot	no oposició ∅	jove gerani
2. Posició intervocàlica	pot-ser llet-só	atzar dotze guitza	oposició cotxe ≠ coixa fatxa ≠ faixa		oposició assetjar ≠ assajar botgeta ≠ bogeta	
3. Posició postconsonàntica seguida de vocal	∅	∅	no oposició ∅	panxa torxa	no oposició ∅	penjar
4. Posició final absoluta	tot-s pit-s admet-s	∅	oposició mig ≠ mix mareig ≠ mereix		∅	∅

Fig. 3. Distribució sil·làbica dels africats segons la teoria monofonèmica, en comparació amb els fricatiu /ʃ/ i /ʒ/, en català central.

Aquí prescindim de la transcripció fonètica, que ja hem presentat en els dos quadres precedents, per no fer més feixuga aquesta presentació. Tanmateix, hi recorrent sempre que sigui necessari, per tal d'ajudar a aclarir algun punt que pugui quedar poc clar només amb l'ortografia. Ensenms, i per tal de no complicar més aquest quadre, prescindim de l'oposició /dz/-/z/, d'altra banda d'un rendiment molt baix. Badia, a *Materials*, diu que tan sols n'ha trobat dos exemples en posició intervocàli-

ca: *guitza/guiza* i *dotze/dosa*.³⁹ A les altres posicions, no hi pot aparèixer el fonema /dz/. Encara dues observacions més: 1) en posició inicial, posem entre parèntesi l'única possible oposició, *txec/xec*, que no deixa d'ésser falsa atès que *txec* és un mot estranger; 2) en posició final, no són possibles ni /dʒ/ ni /ʒ/, per tal com són neutralitzats pels fonemes sords corresponents.

Salvant aquestes excepcions, és fàcil d'observar que només es dona l'oposició entre africac/fricatiu en posició intervocàlica o final —en el cas dels sords—. És a dir, hi podem confrontar exemples del tipus *cotxe/coixa*, *assetjar/assajar*, *mig/mix*..., perquè tant hi apareix /tʃ/ com /ʃ/ quant als fonemes sords, i /dʒ/ i /ʒ/ per als sons, exceptuant a final de mot en el cas d'aquests últims.

En les posicions inicial i postconsonàntica no hi ha oposició, senzillament perquè /tʃ/ i /dʒ/ no hi apareixen mai com a fonemes —llevat de *txec* i derivats—. Però precisament aquí sorgeixen els problemes si deixem de limitar-nos al català central i eixamblem les fronteres a tot el domini lingüístic, tal com ho planteja Borràs. Recordem que Alarcos, des de la teoria difonemàtica, explica la possible pronúncia [tʃikót], en català central, com a emfàtica, però des de l'occidental no té gaire sentit. D'altra banda, Badia, des de la teoria monofonemàtica, nega igualment entitat fonològica a /tʃ/ i a /dʒ/ en posició inicial i postconsonàntica, on només es poden donar com a realitzacions emfàtiques o dialectals.

Es fa necessari, per tant, de comparar el comportament i la distribució dels africats i fricatiu en català oriental i occidental, a partir del que proposa Borràs per a aquest últim. Nosaltres hi incorporem els sons /dʒ/ i /ʒ/ —dels quals prescindeix Borràs—, per tal de donar-ne una visió més completa.

Així, presentem un últim quadre on queden paleses les diferències entre els dos grans blocs del català:

39. BADIA, *Problemes...*, ps. 281-282.

Primer de tot hem d'aclarir que la presentació dialectal és feta *grosso modo*, sense entrar en detalls quant a diferències subdialectals. Volem que la descripció sigui al més senzilla possible, dintre de la complexitat que ja comporta. Però precisament per això hem de comentar algun aspecte que pot quedar poc clar en el quadre, i es podria interpretar erròniament. Vegem-ho: en referir-nos a l'«oposició entre els fonemes sonors /dʒ/ i /ʒ/» hem posat dos asteriscs, l'un situat al català oriental, i l'altre a l'occidental. Amb el primer volem remarcar que, dins del català oriental, en queda exclòs el Camp de Tarragona pel que fa a les posicions inicial i postconsonàntica, és a dir, precisament allà on no es dona l'oposició entre /dʒ/ i /ʒ/, ja que al Camp de Tarragona es fa l'africació en [dʒ], com en la major part del català occidental, mentre que a la resta del català oriental la pronúncia és [ʒ]. Per contra, en posició intervocàlica aquesta oposició és vigent tant en oriental com en occidental, llevat del valencià. Amb el segon asterisc indiquem que, dins del català occidental, l'apitxat el deixem de banda, atesa la seva peculiaritat. És a dir, el català occidental, en posició intervocàlica, fa l'oposició /dʒ/–/ʒ/: *assetjar/assajar*, menys en valencià, que africa el so fricatiu, [asadʒár], si n'exceptuem l'apitxat, que, a més d'africar-lo, l'ensordeix, [asaʦjár].

Si comparem les diferents posicions dins de la paraula en els dos grans blocs dialectals del català, no oblidant totes les excepcions a què acabem d'alludir, veurem fàcilment que hi ha oposició entre /tʃ/ i /ʃ/ o entre /dʒ/ i /ʒ/ en posició intervocàlica i final (per als sords), i no n'hi ha en posició inicial i postconsonàntica. Centrem ara l'atenció precisament en les diferències que ocorren entre català oriental i català occidental. Com bé assenyala Borràs, el problema rau en les posicions inicial i postconsonàntica, en les quals no hi ha coincidència per als dos blocs dialectals. Simplificant i eliminant les excepcions, el que en català oriental es manifesta com a [ʃ] o com a [ʒ], en català occidental ho fa com a [tʃ] o com a [dʒ] respectivament, i cap d'ells no té un element opositor. Per tant, podem considerar que [ʃ] o [tʃ] i [ʒ] o [dʒ] són variants diatòpiques dels arxifonemes /ʃ/ i /ʒ/ respectivament.

Expressem-ho també gràficament:

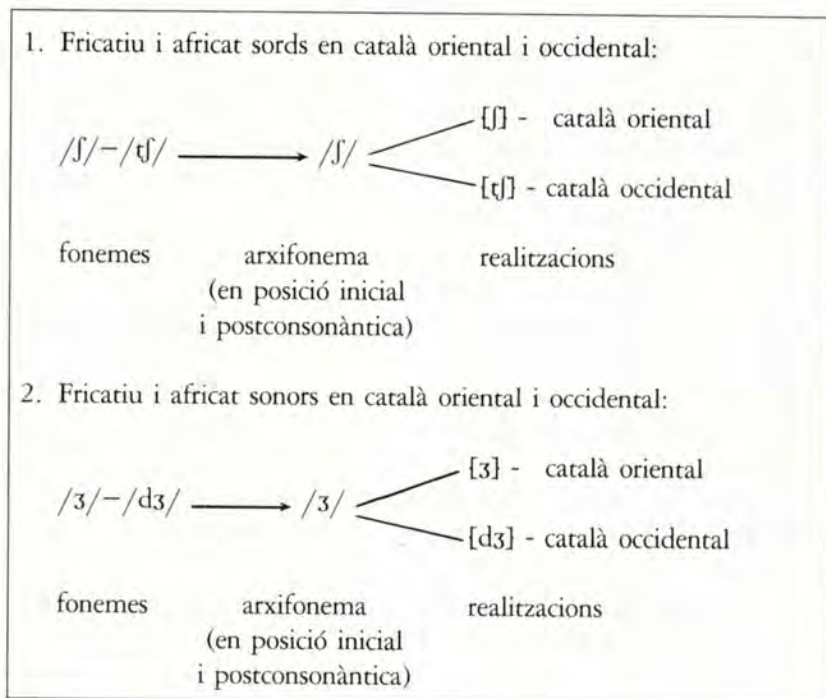

Fig. 5. Neutralització de les oposicions $/\text{ʃ}/ - /tʃ/$ i $/\text{ʒ}/ - /dʒ/$ en posició inicial i postconsonàntica, i llurs diferents variants diatòpiques.

Aquesta solució, evidentment modificable, creiem que almenys pot explicar prou satisfactòriament les diferències diatòpiques, negligides per Alarcos des de la teoria difonemàtica i alludides només de passada per Badia des de la teoria monofonemàtica, a les quals no concedeix mai, però, valor fonològic, en gran part perquè també se ceneix al català central.

Ara bé, aquí no s'acaben els problemes. Algú ens pot objectar: tot el plantejament que acabem d'oferir, ¿no és possible de considerar-lo des del difonematisme, no a base de prendre $[\text{tʃ}]$ de $[\text{tʃikót}]$, per ex., com a variant

emfàtica de [ʃ] de [ʃikót], com defensaria Alarcos, sinó a base d'oposar /t/+/ʃ/ a 0 +/ʃ/? Això ens duu a haver de fer referència al concepte de commutació, tal com va ser tractat per Trubetskoj i per Martinet.

2.2.5. La commutació, argument suficient?

Martinet, a *Un ou deux phonèmes?*, parteix de les sis regles que dóna Trubetskoj per a decidir el valor fonemàtic o no dels grups de sons i hi aplica el mètode de la commutació. Afirmar que: «dos sonidos sucesivos no representan con certeza dos fonemas distintos más que en el caso de que ambos sean conmutables, es decir, si se puede obtener una palabra diferente sustituyéndolos por otro sonido».⁴⁰ Recordar que és important de tenir present que la commutació és absolutament vàlida si es fa amb zero, la qual cosa vol dir que un fonema no sols es pot oposar als altres que componen el sistema, sinó també a l'absència de cada un d'ells. A partir d'aquesta proposta, analitza de quina manera s'ha d'aplicar la commutació per tal de resoldre si un grup de dos sons constitueix un o dos fonemes.

Traslladant-ho al català, mirem si és possible de commutar les dues parts de [tʃ] per d'altres elements, tot comprovant que això comporti un canvi significatiu. Si commutem la segona part de [tʃ] a la paraula *cotxera* [kutʃéɾə] per [r], obtenim un significat, *cotrera* (?), que admetem com a vàlid tot i que som conscients que potser no és gaire ortodox, ja que al *DCVB* només hem trobat *cotrer* (=«administrador de confraria», usat a Manresa). Tanmateix, creiem que no és fer cap gran tort si ens permetem la llibertat de fer-ne el femení, *cotrera*, per analogia amb l'exemple del qual hem partit, precisament. *Cotxera*, entre d'altres significats, vol dir «la muller del cotxer» (Fabra). D'altra banda, si a *cotxera* commutem la primera part també per [r], tindrem *corxera* [kurʃéɾə], existent en la nostra llengua sense cap mena de dubte. Però encara ens queden una tercera i una quarta possibilitats, vistes des d'una interpretació difonemàtica de [tʃ], consistents a commutar l'un o l'altre element per zero, amb la qual cosa el

40. *Un ou deux phonèmes?*, p. 113, a la versió castellana (cf. nota 20).

resultat és *cotera* [kut0éɾə], si oposem [j] a 0, o bé *coixera* [ku0fjéɾə], si oposem [t] a 0.

Ho podem representar gràficament:

1. [kutj]éɾə - cotxera [kut]jéɾə - cotrera ⁴¹	2. [kut]jéɾə - cotxera [ku]fjéɾə - corxera ⁴²
3. [kut]jéɾə - cotxera [kut]0éɾə - cotera	4. [kut]jéɾə - cotxera [ku]0fjéɾə - coixera

Amb aquesta exemplificació, i seguint la proposta de Martinet de reconèixer dos fonemes en un grup de dos sons només en els casos en què ambdues parts siguin commutables amb un altre fonema o bé amb 0, pot semblar que se'n van per terra tots els arguments que hem esgrimit fins ara per tal de defensar el valor monofonemàtic de [tj], i també de [dz] i [dʒ].

Martinet, a l'article alludit, ho exemplifica en nombroses llengües, entre les quals es troba el castellà. Segons ell, en aquesta llengua [tj] és un sol fonema, ja que només n'és commutable la segona part. Cita com a exemple *ocho* [ótʃo], i l'oposa a *otro* [ótro], però amb la primera part no pot fer el mateix, ja que [j] només apareix com a segona part de [tj], i prou. Badia, que ja hem vist que entre els arguments per a justificar el caràcter monofonemàtic de [tj] se serveix del de la comparació amb el castellà, aplica la tesi de Martinet, sense més, al català, quan de fet les commutacions funcionen d'una manera diferent.

Tornem, doncs, a les quatre commutacions que hem exemplificat a partir de *cotxera*. Analitzant-les des de la perspectiva que proposa Martinet per tal de decidir si un grup de dos sons constitueix un sol fonema o bé dos de diferents, ens veiem obligats a fer dues observacions.

41. Exemple del mateix tipus que el citar per Martinet a *Un ou deux phonèmes?*, aplicat al castellà: *ocho/otro*.

42. Exemple citat per Alarcos a *Els sons africats*, p. 44.

En primer lloc, ens preguntem fins a quin punt són equiparables les dues primeres commutacions exemplificades, és a dir, té el mateix caràcter *cotxera/cotrera* que *cotxera/corxera*? Com que la paraula sobre la qual hi ha discussió és *cotxera*, ja que hem d'esbrinar si [tʃ] correspon a un sol fonema o bé a un grup de dos fonemes, de moment observem quines diferències hi pot haver entre paraules del tipus *corxera* o bé *cotrera*. Salta a la vista que la distribució sil·làbica és del tot diferent en aquests dos mots. Així com a *corxera* el primer so del grup [tʃ] tanca síl·laba i el segon obre la següent, [kur-ʃérə], al grup [tr] els dos sons han de pertànyer forçosament a la mateixa síl·laba, [ku-trérə], ja que es tracta d'«oclosiu + líquid», que constitueixen sempre grup de dos fonemes (*prat, brut, plat, blau, tros, drap, cristall, gris, cloure, gla...*), i també el làbio-dental [f] + líquid (*fre, flama...*).

Si ara ens fixem novament en la paraula *cotxera*, i comparem [tʃ] amb [tʃ] i [tr], ens hem de preguntar si funciona com [tʃ] o bé, al contrari, com [tr]. Vegem-ne les dues possibilitats:

a) [tʃ] funciona com [tʃ]:

corxera [kur-ʃérə],
cotxera [kut-ʃérə], enfront de
cotrera [ku-trérə].

b) [tʃ] funciona com [tr]:

cotrera [ku-trérə],
cotxera [ku-tʃérə], enfront de
corxera [kur-ʃérə].

En el primer cas, *cotxera* és tractat com *corxera*, seguint l'exemple citat per Alarcos (cf. nota 42). Per tant, el so oclusiu [t] es troba en posició implosiva, tanca síl·laba, i el so fricatiu [ʃ] obre la següent. Reproduïm literalment els mots d'Alarcos: «Caldria tenir en compte, encara que siguin poc nombroses, d'altres commutacions que, segons sembla, Badia no ha atès: aquelles en què l'element implosiu /T/ és distintiu respecte a d'altres unitats consonàntiques que poden aparèixer davant dels fonemes fricatiu. Em refereixo a parelles com ara *cotxera/corxera, betzol/benzol, petjar/*

penjar... Aquí és evident que els elements [r] o [n] exerceixen la mateixa funció final de síl·laba que en els altres casos exerceixen [r, d]». ⁴³

Dissentim d'Alarcos en aquest punt, pel fet que separa en dues síl·labes els sons africats. Aquests consten de dos moments, és cert, el primer oclusiu i el segon fricatiu, però tant l'oclusió com la fricació són momentànies, i la seva duració no és pas més gran que la d'un so oclusiu o fricatiu. Per aquesta raó, no són separables en dues síl·labes la part oclusiva i la part fricativa, sinó que han de formar part d'una de sola, i la seva durada és menor que la del grup [tr], ja que acabem de constatar que equival a la de qualsevol so simple. És per aquest motiu que Badia presenta commutacions entre [tʃ] i [t] (*metxa/meta, butxaca/butaca, botxi/boti*...) i entre [tʃ] i [ʃ] (*fatxa/faixa, cotxe/coixa, fatxada/faixada*...), però sense considerar que una de les parts de [tʃ] s'oposa a zero, precisament perquè ell defensa que aquest so constitueix no dos, sinó un sol fonema. I també per aquesta raó no té en compte oposicions com les citades per Alarcos (*cotxera/corxera*...), que deixen de tenir sentit si recordem que els sons africats no es poden repartir en dues síl·labes. Però Alarcos encara va més enllà per tal de demostrar que [t] i [ʃ] són fonemes diferents (i també [d] i [z], i [d] i [ʒ]), servint-se precisament d'oposicions com *cotxera/corxera*: «En elles existeixen per a les sibilants dels grups interns les mateixes alternances entre africada i fricativa que hem assenyalat reiteradament per als fonemes fricatus postconsonàntics; els segons significants de cada una d'aquelles parelles poden articular-se alternativament com a [kurʃérə]–[kurtʃérə], [bənzól]–[bəndzól], [pəɲzá]–[pəɲdzá]». ⁴⁴

O sia que els fonemes fricatus es poden realitzar com a africats quan es troben darrera de consonant. I d'aquí dedueix que [tʃ, dz, dʒ] en els exemples adduïts –*cotxera, betzol, petjar*– s'han d'interpretar «com a variants dels fonemes /ʃ, z, ʒ/ precedits de consonant, en aquest cas l'arxifonema /T/».

Una mica més avall afegeix: «Si en [kurʃérə] interpretem fonemàticament /kURʃérA/, no hi ha cap motiu per a no interpretar paral·lelament [kurtʃérə] com a /kUTʃérA/»... ⁴⁴

43. ALARCOS, *Els sons africats*, p. 44.

44. ALARCOS, *Els sons africats*, p. 44. Transcrivim els exemples seguint l'AFI, i no tal com ho fa Alarcos, per tal de no barrejar dos tipus diferents de transcripció.

És aquí on creiem que Alarcos estableix un fals parallelisme, el qual, al seu torn, ens reforça en la postura que estem defensant, és a dir, en el monofonematisme d'aquests africats. Estem d'acord que [kurtʃérə] es pot interpretar com a variant emfàtica de [kurʃérə], pel que fa a la modalitat barcelonina, però això deixa de ser vàlid per al català occidental i per a d'altres contrades de l'oriental. No és correcte inferir d'aquest fet que [kurʃérə] s'hagi d'interpretar fonemàticament com a /kUTʃérA/. En realitat, els dos exemples són diferents: a [kurtʃérə], tenim [r] al final de la primera síl·laba i [tʃ] al principi de la següent, i si fos el mateix exemple però sense l'africació de [ʃ], passaria el mateix, [r] tancant síl·laba i [ʃ] obrint la següent. Llavors, per què a [kurʃérə] parteix [tʃ] en dues síl·labes? Per què fa equivaler el so oclusiu [t] de [tʃ] a [r] del grup [rʃ]? Precisament la possibilitat d'africació de [ʃ] en [tʃ], sigui per èmfasi, sigui com a variant dialectal de l'arxifonema /ʃ/ en posició postconsonàntica demostra que [tʃ] no es pot escindir i fer que cada una de les seves parts pertanyi a síl·labes diferents. Si a ningú no se li ocorreria de partir *[kurt-jérə], per què s'ha de fer amb [kut-jérə]? Recordem que el català occidental pronuncia sistemàticament [kortʃéa], amb la qual cosa tenim un nou argument per a mantenir [tʃ] dins la mateixa síl·laba. El que no tindria sentit és donar-li un tractament en posició postconsonàntica i un altre de diferent en posició intervocàlica. Per tant, *cotxera* el dividim [ku-tʃérə] i, des d'aquesta perspectiva, podem afirmar que es troba més a prop de *cotrera* [ku-trérə] que de *corxera* [kur-jérə].

Tanmateix, una mica més amunt hem apuntat que *cotrera* i *cotxera* tampoc no són del tot equiparables, no solament a causa de la diferent durada de [tr] enfront de la de [tʃ], sinó també perquè en català occidental aquest últim apareix d'una manera sistemàtica en posició postconsonàntica, on no té cap explicació el difonematisme de [tʃ].

Aquest fet ens porta a la segona observació que volíem fer. Si realment [tʃ] funciona com qualsevol so simple, ¿són vàlides les dues últimes commutacions que hem presentat a l'inici d'aquest apartat, seguint el model proposat per Martinet, és a dir, [kurtʃérə]/[kut0érə] o bé [kurʃérə]/[ku0ʃérə]? Aquestes oposicions impliquen la idea de difonematisme, precisament per la presència de zero. Però, no és més adequat, després de tots els aspectes que hem vist, considerar aquestes oposicions des del

monofonematisme, com fa Badia en oferir commutacions del tipus *cotxera/cotera* o *cotxera/coixera*? Aquí el signe zero no hi és, purament perquè [tʃ] és pres per un fonema simple, indescomponible. Així com ningú no discutirà que [tr] és un grup de dos fonemes, ens preguntem si és tan evident com pot semblar a algú que també ho sigui [tʃ]. De fet, els punts que hem anat argumentant van a favor del seu monofonematisme, i també de [dz] i de [dʒ]:

a) els africats no es divideixen en dues síl·labes; b) la seva durada és equivalent a la d'un so simple; c) la presència sistemàtica de [tʃ] en posició postconsonàntica en català occidental corrobora que no es pot fer pertànyer el seu moment oclusiu i el fricatiu a síl·labes diferents, i que no té sentit, dins la mateixa síl·laba, de considerar-los dos fonemes a part (*[kur-t/jérə]).

Nogensmenys, què ha passat en aplicar la prova de la commutació a l'exemple citat al principi d'aquest apartat? Seguint Martinet, ja hem vist que és possible de commutar cada una de les parts de [tʃ], sigui la segona per [r] (=cotrera) o bé per zero (=cotera), sigui la primera també per zero (=coixera). Si aquí prescindim del cas de *corxera* és per les raons que acabem d'exposar. D'aquest panorama hauríem de deduir que [tʃ] és difonemàtic i, en canvi, hem anat trobant raons per a defensar la postura contrària. Acabem de veure que *cotxera* i *cotrera* tampoc no són del tot equiparables, ja que no funcionen igual ni, segurament, són commutables *cotxera* i *cotera* o bé *cotxera* i *coixera*, si s'hi fa intervenir el signe 0.

És en aquest moment que ens preguntem fins a quin punt la commutació és un argument suficient i prou convincent per ell sol per a decidir el valor difonemàtic o monofonemàtic d'uns sons determinats. Per a Martinet la prova de la commutació és decisiva. I així l'han anada aplicant els diferents lingüistes que s'han ocupat del tema dels africats, però el cert és que els resultats arriben a ser absolutament antagònics. Alarcos és defensor del difonematisme de [dz, tʃ, dʒ], i també Wheeler i, en certa manera, Mariner; en canvi Badia i Borràs defensen llur monofonematisme. Ara bé, creiem que és molt significatiu que tant Badia com Alarcos facin al·lusió al fet que determinades commutacions de què se serveixen no valen per a decidir el caràcter monofonemàtic o difonemàtic dels africats. Badia ho deixa implícit en comentar, a partir dels materials de commutació que

addueix, les oposicions /tʃ/-/t/ i /tʃ/-/ʃ/ i després de citar-ne exemples com *metxa/meta*, *butxaca/butaca*; *fatxa/faixa*, *cotxe/coixa*, etc.: «Però aquestes oposicions no permeten pas d'inferir que /tʃ/ sigui descomponible en /t/+ʃ/... Sobretot perquè, com direm a continuació, no hi ha mai relació significativa entre els membres en oposició». ⁴⁵ Alarcos es planteja el mateix problema d'una manera més oberta i clara, replicant les tesis de Badia: «... En commutacions com *cotxe/coixa* /kóTʃA/-/kóʃA/ se substitueix tot el grup per un sol fonema i no valen per a decidir si [tʃ] és /Tʃ/ o un fonema únic. És com si en oposar *patró* a *petó* /pAtRó/-/pAtó/ deduïssim que el grup /tR/ era monofonemàtic. Ja diu Badia, *Problemes*, ps. 316-317, que "aquestes oposicions no permeten pas d'inferir que /tʃ/ sigui descomponible en /t/+ʃ/". Però tampoc que sigui indescomponible». ⁴⁶

Alarcos no accepta les commutacions de [dz] i [z], de [tʃ] i [ʃ], de [dʒ] i [ʒ], etc. perquè parteix de la idea que [dz, tʃ, dʒ] són difonemàtics; per contra, hem vist que Martinet se serveix d'aquestes commutacions precisament per a defensar aquest mateix caràcter difonemàtic, fent-hi intervenir l'oposició amb 0; Badia les admet com a vàlides, però des d'un altre angle, ja que creu que aquests sons constitueixen un sol fonema i, per tant, és el mateix oposar [dz] a [z] que, per exemple, [l] a [ʒ], ja que es tracta d'oposició unívoca, d'un fonema a un altre fonema, i no de dos fonemes a un de sol. D'altra banda, ja hem observat com autors diferents es valen de tipus de commutacions diferents: Alarcos, *cotxera/corxera*, Martinet, *cotxera/contrera*, Badia, *cotxera/cotera/coixera*, etc.

Després de tot el que acabem d'exposar, tornem a formular la pregunta que dóna títol a aquest apartat, ¿la commutació és un argument suficient per a determinar, en el cas dels africats, llur valor difonemàtic o monofonemàtic? I la resposta sembla prou clara: si bé creiem que és necessària, també queda palès que, segons com es faci servir, pot portar a resultats oposats. Per tant, direm que sí a la commutació, però no tan sols a la commutació. En realitat, hem exposat d'altres arguments que ens han anat fent decantar cap a la defensa del monofonematisme de [dz, tʃ, dʒ] (el

45. BADIA, *Problemes...*, p. 327.

46. ALARCOS, *Els sons africats*, a la nota 12, p. 39.

seu funcionament en català occidental, la seva naturalesa fonètica, la distribució sil·làbica, i també la prova de la commutació).

Ara bé, per a acabar de donar pes a la teoria que defensem, ens falta al·ludir a un concepte que introdueix el mateix Martinet, el d'«integració fonològica».

2.2.6. *El concepte d'«integració fonològica»*

Martinet es refereix a les oposicions integrades en una correlació o en un feix de correlacions considerant que són molt més estables dins del sistema fonològic d'una llengua que no pas aquelles que no en formen part o que les relacions que puguin existir entre un fonema d'una correlació i un altre fonema que no pertanyi a cap correlació.⁴⁷ Com més elements interrelacionats hi hagi dins del sistema, aquest tindrà una major cohesió i una més gran simetria. Tot lingüista aspira a assolir aquestes característiques en el sistema que descriu, sense oblidar el de la simplicitat. Però de vegades s'ha de sacrificar aquesta a canvi d'aconseguir una major cohesió. En referir-nos als avantatges i inconvenients tant de la teoria difonemàtica com de la monofonemàtica de [dz, tʃ, dʒ] (cf. §§ 2.2.3. i 2.2.4., respectivament) ja hem vist com determinats autors, basant-se en el difonematisme, prefereixen d'eliminar els presumptes fonemes /dz, tʃ, dʒ/ i obtenir, així, un sistema més simple. Nogensmenys, com que nosaltres defensem que no són difonemàtics sinó monofonemàtics, hem d'observar com s'integren en el sistema consonàntic català. És evident que s'estableixen diferents tipus de relacions i oposicions entre les sibilants, però des del punt de vista funcional ens trobem amb un entrebanc i un buit important, i és que [ts] no pot ser considerat monofonemàtic (cf. § 2.1.). Així les coses, el «sistema ideal» de les vuit sibilants en català a què al·ludeix Badia com a hipotètic queda sense poder-se realitzar. És a dir, podem establir una sèrie de correlacions entre les sibilants, però sempre quedaran coixes i asimètriques per mor del caràcter difonemàtic de [ts]. Des del punt de vista funcional, allà

47. MARTINET, *Économie des changements phonétiques. Traité de phonologie diachronique* (Berna, Éds. Francke, 1955), ps. 79-80 i 98-99.

on correspondria el lloc a l'hipotètic */ts/ ha de quedar buit, la qual cosa produeix un desequilibri en el sistema:

$$\begin{array}{cccc} \emptyset & \text{tʃ} & \text{dz} & \text{dʒ} \\ \hline \text{s} & \text{ʃ} & \text{z} & \text{ʒ} \end{array}, \text{ o bé } \begin{array}{cccc} \emptyset & \text{dz} & \text{tʃ} & \text{dʒ} \\ \hline \text{s} & \text{z} & \text{ʃ} & \text{ʒ} \end{array},$$

$$\text{o bé } \begin{array}{ccc} \emptyset : \text{tʃ} & & \text{dz} : \text{dʒ} \\ \hline \text{t} & & \text{d} \end{array}, \text{ etc.}$$

Malgrat aquesta asimetria que presenta el sistema, el fet que es puguin establir correlacions com les que acabem d'assenyalar entre les sibilants i amb les dentals fa reforçar la idea que [dz, tʃ, dʒ] són realitzacions de fonemes simples. Només cal recordar algunes de les moltes oposicions que aporta Badia a la part de *Materials* dins *Problemes...*:

/dz/-/tʃ/: *bitzac*/*bitxac*; /dz/-/dʒ/: *atzurat*/*adʒurat*; /dz/-/ʃ/: *atzar*/*eixart*; /dz/-/ʒ/: *atzerola*/*agerola*; /dz/-/s/: *esbotza*/*esbossa*; /dz/-/z/: *guitza*/*guisa*; /dz/-/t/: *tretze*/*treta*.

/tʃ/-/dʒ/: *botxa*/*botja*; /tʃ/-/ʃ/: *fatxa*/*faixa*; /tʃ/-/ʒ/: *fatxa*/*faja*; /tʃ/-/s/: *botxi*/*bocí*; /tʃ/-/z/: *catxa*/*casa*; /tʃ/-/t/: *butxaca*/*butaca*.

/dʒ/-/ʃ/: *fetge*/*feixa*; /dʒ/-/ʒ/: *assetjar*/*assajar*; /dʒ/-/s/: *mitja*/*missa*; /dʒ/-/z/: *sitja*/*sisà*; /dʒ/-/t/: *botja*/*bóta*.

A partir d'aquestes oposicions, se'n poden trobar també de més de dos membres, que confirmen les correlacions que hem establert: *botxa* /*botja* /*boixa* /*bossa* /*bóta*; *catxa* /*caixa* /*caça* /*casa* /*cata*; *fetxa* /*fetge* /*feixa* /*feta*; *fatxa* /*faixa* /*faja* /*fase*.

Vistes totes les oposicions i correlacions que acabem de citar, ultra les moltes que deixem d'anomenar, creiem que en aquest cas adquireix prioritat la recerca de cohesió dins del sistema, encara que no pugui ser total, per sobre de la simplicitat.

Per acabar, volem alludir encara al concepte de freqüència d'ús dels africats, que també corrobora la seva «normalitat» dins del sistema i, per tant, el seu comportament com a fonemes únics. Els africats tenen un rendiment normal dins la llengua, tal com assenyala Badia: «Voldríem

posar en relleu el valor especial de les oposicions entre sibilants. El lector ja deu haver observat l'interès que hem tingut a exemplificar aquesta mena d'oposicions. Això ens autoritza a reiterar que els materials de commutació de sibilants corresponen a oposicions d'un "rendiment normal" (llevat dels casos de *ts*, que ja hem vist que no tenia valor de fonema...)⁴⁸.

Martinet es refereix igualment a la freqüència d'aquests sons i els atorga la categoria de fonemes únics, precisament per l'ús normal que se'n fa: «Esto lleva, por otra parte, a considerar el problema de la interpretación monofonemática desde el punto de vista de la frecuencia, que, desde luego, no podría ser un criterio tan claro y decisivo como el test de conmutación, pero que podría completarle con provecho..., podría decirse que tienden a comportarse como fonemas únicos aquellos complejos que tienen la frecuencia, es decir, el valor informativo, de fonemas únicos».⁴⁹

La integració de /dz, tʃ, dʒ/ en el sistema fonològic català, ateses les oposicions i les correlacions que s'hi creen, i el seu rendiment normal, pel que fa a la freqüència d'ús, contribueixen una vegada més a demostrar el valor de fonemes únics que els hem atribuït.

3. CONCLUSIONS

Després de tot el que hem anat comentant i elaborant a partir dels sis articles que ens han servit de base per a estructurar el present treball, podem establir les conclusions que segueixen:

1. El so [ts] no és la realització d'un fonema unitari, sinó la realització de la suma dels dos fonemes /t/ i /s/, atès que, en la majoria de contextos on té lloc, s'explica per raons morfològiques com a /t/ + /s/.

2. Els sons [dz], [tʃ] i [dʒ], per contra, els considerem amb caràcter monofonemàtic, és a dir, com a realitzacions dels respectius fonemes /dz/, /tʃ/ i /dʒ/.

48. BADIA, *Problemes...*, p. 326.

49. MARTINET, *Un ou deux phonèmes?*, p. 124, a la versió castellana (cf. nota 20).

Hi ha diverses raons que ens han portat a considerar-los com a tals:

2.1. El fet de prendre en consideració les diferents variants dialectals en el tema que ens afecta porta a haver de modificar la concepció que se'n tenia des d'una perspectiva més limitada, generalment basada en el català central. En occidental, els fenòmens d'africació hi són molt més freqüents i, per tant, deixa de ser vàlid l'argument que esgrimeix Alarcos segons el qual l'africació de /ʃ/ en posició inicial o postconsonàntica s'explica, senzillament, per èmfasi. Borràs, amb el seu plantejament, permet d'aclarir més la situació, ja que n'amplia el camp d'estudi. Així, el fet de tenir presents les principals variants dialectals del català ens ha dut, juntament amb d'altres factors, a defensar la teoria monofonemàtica dels sons tractats.

2.2. Cal eliminar els criteris externs, que no depenen del sistema fonològic de la llengua. Recórrer a la consciència dels parlants per a deduir el caràcter difonemàtic o monofonemàtic dels africats no és vàlid, ja que pot conduir a postures contràries, tal com passa amb Alarcos i Badia.

Tampoc no serveix comparar el que succeeix en dos sistemes fonològics diferents. No es pot deduir que [dz, tʃ, dʒ] són monofonemàtics pel simple fet que ho siguin, per exemple, en castellà. Cada sistema té la seva pròpia estructuració interna, única a la qual hem de referir-nos.

2.3. Un dels avantatges més grans de considerar com a difonemàtics els tres sons esmentats és que llur tractament queda equiparat al de [t]+[s], amb la qual cosa s'aconsegueix una major simetria i simplicitat en el sistema. Però això deixa de ser cert si tenim en compte no tan sols el que ocorre en català central, sinó també en els altres dialectes. La distribució dels africats no coincideix en la major part del català oriental, d'una banda, i en occidental i en el Camp de Tarragona, de l'altra, ja que en aquestes darreres zones és molt menys defectiva. Si en occidental es pronuncia sempre [tʃik], no es pot parlar de variant emfàtica. Endemés, ¿com es justifica la partió [kót-ʃə] i, encara més, en posició final, [mít-ʃ]? Abans que la simplicitat, cal buscar la coherència en el sistema, que abrasi les principals variants dialectals.

2.4. La teoria monofonemàtica d'aquests tres sons té l'inconvenient que amplia l'inventari de fonemes i, a més, el sistema consonàntic perd en

equilibri, ja que [ts] és la realització de la suma de dos fonemes, mentre que [dz, tʃ, dʒ] són realització de fonemes unitaris. Però en canvi permet d'aconseguir-hi una cohesió més gran, perquè s'estableixen uns majors lligams relacionals entre les diferents unitats a base de commutar africats per fricatiu. D'altra banda, semba que pot explicar més satisfactòriament els fenòmens de distribució, tant en català central com a la resta del domini lingüístic. Comparant les diferents posicions dins de la paraula en oriental i occidental, es fa ben palès que el problema es troba en les posicions inicial i postconsonàntica, en les quals no hi ha coincidència: el que en català oriental es realitza com a [ʃ] o com a [ʒ], en occidental ho fa com a [tʃ] o com a [dʒ] respectivament, i no hi ha oposició amb cap altre element. Per tant, [ʃ] o [tʃ] i [ʒ] o [dʒ] es poden considerar variants dialectals dels arxifonemes /ʃ/ i /ʒ/ respectivament, i així queden explicades les diferències diatòpiques, negligides o mig oblidades per d'altres lingüistes.

2.5. La commutació és necessària per a determinar si un grup de dos sons constitueix un o dos fonemes, però no és suficient, ja que la configuració de la distribució sil·làbica és prèvia. Si aquesta no ha estat ben establerta, la commutació pot utilitzar-se amb criteris diferents i portar a resultats antagònics, tal com passa en la seva aplicació per part de diferents lingüistes: Alarcos, *cotxera/corxera*, Martinet, *cotxera/cotrera*, Badia, *cotxera/cotera/coixera*.

A més, [dz, tʃ, dʒ], des del punt de vista fonètic, presenten la mateixa durada que la de qualsevol so simple. És per això que tampoc no són vàlides les commutacions proposades per Martinet, a base de commutar per zero, ja que pressuposa partir de la teoria difonemàtica dels sons tractats. Per contra, Badia, que és partidari del caràcter monofonemàtic d'aquests sons, prescindeix del signe zero, precisament perquè els pren per fonemes simples, indescomposables.

Per tal d'aplicar d'una manera correcta la prova de la commutació esdevé necessari haver establert prèviament la distribució sil·làbica i la naturalesa fonètica dels sons tractats.

2.6. Les correlacions que es poden establir entre els fonemes sibilants i amb els dentals, a més de les moltes oposicions amb d'altres fonemes consonàntics, reforça la idea que [dz, tʃ, dʒ] són realitzacions de fonemes

simples. La «integració fonològica» depèn del nombre d'elements interrelacionats que ofereixi el sistema: com més n'hi hagi, aquest serà més cohesionat.

Finalment, la freqüència d'ús dels africats corrobora novament la seva normalitat com a fonemes únics dins del sistema.

MONTSERRAT BADIA I CARDÚS

Escola U. «Blanquerna»

Universitat «Ramon Llull»